

VERVELING EN DALING VAN MOTIVATIE

Bij een aantal hoogbegaafde kinderen ontstaan op de basisschool dan ook problemen. De meeste van die problemen worden veroorzaakt door de discrepantie tussen het onderwijsaanbod van de school en de capaciteiten van het kind. Daardoor gaat het kind zich vervelen, verliest zijn motivatie en behaalt zelfs slechte onderwijsresultaten.

Hoogbegaafden hebben een voorkeur voor zelfstandig leren: ze vinden het vaak moeilijk hulp aan te nemen, bij de hand genomen te worden. Als dat bij de hand nemen een verplichting is, heeft dat daling van de motivatie tot gevolg.

Verveling kan een probleem zijn voor ieder kind met een nieuwsgierige geest in een saai klaslokaal. Dit kan leiden tot dagdromen of gedragsproblemen. Dit heeft als consequentie dat de motivatie om te leren achteruitgaat. Soms ontwikkelen de hoogbegaafden hun eigen strategie om met verveling om te gaan: The Three Times Problem.¹

Hoogbegaafde leerlingen luisteren niet naar de herhalingen door de docent gegeven, zij schakelen tussen het nieuwe aanbod en de herhalingen: aan-uit. Soms missen ze daardoor toch uitleg van bepaalde stof en brengen daarmee de leerkrachten in verwarring door de lacunes die zij in hun kennis blijken te hebben. Begaafde kinderen kunnen hierdoor gedemotiveerd worden. Ze weten van zichzelf dat ze slim zijn en toch hebben ze een achterstand vergeleken met hun groepsgenoten.

OEFENEN OMDAT HET MOEILIJK IS

Bij motivatie hoort ook doorzetten (= oefenen). Oefenen kan alleen als je met moeite je taak kunt uitvoeren. 'Oefening baart kunst' is iets wat de kinderen op school vaak vanzelf leren, ook voor de hoogbegaafde kinderen is het belangrijk dat ze leren om te oefenen. Lange tijd kunnen ze met weinig moeite hun taken uitvoeren. Wanneer de eisen dan wat worden opgeschroefd (bijvoorbeeld in het voortgezet onderwijs), weten ze niet hoe ze om moeten gaan met moeilijke taken.²

Een van de doelen van het verrijkingsonderwijs is leren dat niet alles vanzelf gaat en dat je fouten mag maken. Door verrijking en verbreding van de lesstof krijgen (hoog)begaafde leerlingen lesstof waar ze 'hun tanden in moeten zetten', waar door zij faalervaringen opdoen.³

MOTIVATIE EN ONDERPRESTEREN

Gebrek aan motivatie is een van de belangrijkste factoren bij het onderpresteren. De meeste kinderen, hoogbegaafd of niet, hebben hoge verwachtingen van het onderwijs. Wanneer die verwachtingen niet uitkomen, kan het kind erg teleurgesteld raken.

Een hoogbegaafd kind dat zich op de basisschool verveelde en denkt dat daar een eind aan komt nu hij naar het voortgezet onderwijs gaat, komt nogal eens

1 Freeman (1999)

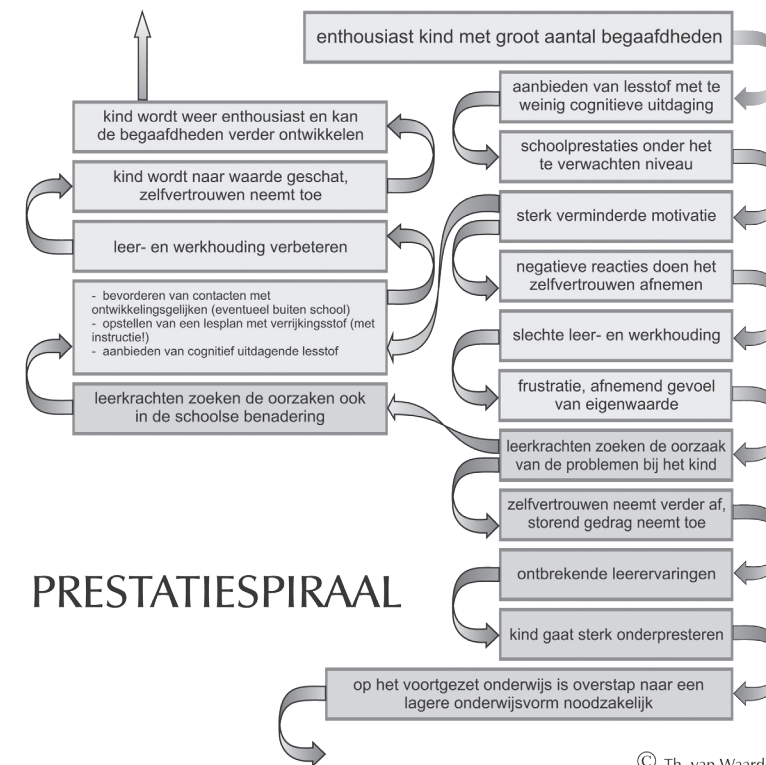
2 Frumeau et al. (2001)

3 Hoogeveen (2002)

bedrogen uit. Wanneer de verwachtingen niet uitkomen en de nieuwe school een teleurstelling blijkt te zijn, kan de motivatie snel verloren gaan.

De motivatieproblemen die een leerling in het voortgezet onderwijs ondervindt, kunnen diverse oorzaken hebben: de vorm van het onderwijs, de manier van lesgeven, de lesinhoud, de beginsituatie van de leerling en de wijze waarop de leerling bevestigd wordt.

Sommige oorzaken lijken in de leerling gelegen te zijn, maar vinden hun eigenlijke oorzaak toch in het onderwijs. Zo lijkt een gebrek aan motivatie en doorzettingsvermogen echt aan de leerling te liggen, maar wanneer de leerling goed onderwijs zou krijgen door docenten die zelf goed gemotiveerd zijn, dan zou die leerling geen gebrek aan motivatie en doorzettingsvermogen ontwikkelen. Wanneer de omgevingsfactoren gunstig zijn, is elke leerling beter in staat om goed te functioneren en te presteren, voor hoogbegaafde leerlingen lijkt dat nog meer op te gaan.

Bij de Prestatiespiraal is goed te zien hoe de motivatie en prestaties van kinderen langzaam verminderen. Gelukkig toont het ook dat er mogelijkheden zijn om in te grijpen in de neerwaartse spiraal.

Dezelfde leerlingen die op school niet gemotiveerd zijn, tonen vaak wel een hoge intrinsieke motivatie wanneer het over hun interessegebieden buiten de school om gaat.

Wanneer de inhoud van de leerstof echter wel past bij het potentieel en de mogelijkheden van het kind én voldoende uitdaging biedt, komt het hoge motiva-tieniveau, dat van nature aanwezig is, ook op school tot uiting.

Die innerlijke drang tot leren en presteren kan worden wakker gemaakt door de volgende dingen:

- *het accepteren en respecteren van de begaafdheid;*
- *het kind krijgt zijn eigen verantwoordelijkheden bij zijn werk (zonder dat de leerkracht daarbij zijn of haar verantwoordelijkheden uit het oog verliest);*
- *door het kind goede feedback te geven op het verrichten van zijn taken, door te helpen bij het maken en nastreven van een planning;*
- *door het kind de vrijheid te geven zijn eigen doelen na te streven.*

ZELFVERTROUWEN EN LEREN LEREN

Gebrek aan zelfvertrouwen krijg je als je nooit geleerd hebt hoe het is om iets te bereiken door er echt moeite voor te doen. Door te leren dat er verband is tussen inspanning en resultaat, ontwikkel je een gevoel van interne controle en dit gevoel maakt het verschil tussen presterende leerlingen en onderpresteerders. Het is pas door het accepteren en overwinnen van uitdagingen, dat je zelfvertrouwen opbouwt. De mogelijkheid om zelfvertrouwen op te bouwen op leer-gebied wordt onderpresteerders ontzegd, als ze nooit kennisgemaakt hebben met het verband tussen proces en resultaat, tussen inspanning leveren en iets bereiken.

Motivatie is de motor van actie bij de mensen om ze tot hun recht te laten komen en uit zich zelf te halen wat erin zit.

CREATIVITEIT

Creativiteit komt op verschillende vlakken tot uiting, onder meer in het komen tot een oplossing voor een probleem. Daarbij zijn de denkmethoden die het hoogbegaafde kind gebruikt en de oplossingen die het bedenkt doorgaans zeer eigen en origineel. Creativiteit hebben we nodig om problemen op te lossen. De creativiteit wordt nogal eens gefrustreerd in het reguliere onderwijs. Het onderwijs is vaak ‘volgend onderwijs’: de leerkracht zegt wát er gebeuren moet en hóé het gebeuren gaat en de leerling volgt. De leerstijl van een hoogbegaafde kind is eerder explorerend.

De reguliere methoden doen onvoldoende beroep op de sterke kanten van de hoogbegaafde leerling: er zijn weinig open vragen, terwijl een hoogbegaafde heel creatief kan omgaan met problemen.¹

Aan het leren van gewone ‘rijtjes’ heeft hij een enorme hekel, hij vindt het oninteressant en gaat zich vervelen. Hij begrijpt de vragen van de leraar of uit het leerboek vaak niet en zoekt daar te veel achter. Dat leidt tot frustratie. Of de

¹ Van Gerven (2001)

hoogbegaafde leerling voegt bij het reproduceren van de lesstof iets extra's toe, wat niet erg gewaardeerd wordt. Er wordt dan op school gezegd: hij heeft te veel fantasie. Maar fantasie kun je nooit te veel hebben, je kunt het wel op de verkeerde momenten inzetten. Het is goed om met het kind door te nemen wat er van hem verwacht wordt: wanneer je de creativiteit mag gebruiken in de les (bij je werk) en wanneer niet.

En bovenal waarom dan niet! De hoogbegaafde leerling is erg geïnteresseerd in ‘waarom’ iets (niet of wel) mag of kan. Als hij het ‘waarom’ begrijpt, wil hij zijn best doen om het ook toe te passen.

Enkele persoonlijke kwaliteiten van creatieve mensen:

- *snel patronen kunnen herkennen;*
- *origineel zijn in het maken van plannen;*
- *gevonden oplossingen vaardig in andere situaties kunnen toepassen;*
- *in zijn element zijn als er thematisch gewerkt kan worden;*
- *goed divergent kunnen denken, flexibiliteit en wendbaarheid van denken;*
- *goed intuïtief kunnen denken*

Dit hoofdstuk verscheen eerder in *Kinderen en slim zijn*, een uitgave van Kosmos-Z&K Uitgevers.

Baby's en peuters

INLEIDING

In dit hoofdstuk wordt de term 'hoogbegaafd' gebruikt, hoewel over het algemeen tot het zevende jaar wordt gesproken van een 'ontwikkelingsvoorsprong'. Het is deels gebaseerd op ervaringen van ouders en deels op onderzoek van kinderen die later hoogbegaafd bleken (IQ>130).

Voor ouders en degenen die werken op een crèche, een kinderdagverblijf of een peuterspeelzaal, kan het handig zijn om te weten wat kenmerken zijn van hoogbegaafdheid bij baby's en peuters en hoe ze daarmee om kunnen gaan. Algemeen wordt aangenomen dat de ontwikkeling van het hoogbegaafde kind begint in de eerste vier weken na de geboorte, ver voordat het kan praten. De ontwikkeling van de zenuwbanen is bepalend voor de ontwikkeling van hoogbegaafdheid. Bij het hoogbegaafde kind hebben zich meer neuronbanen ontwikkeld dan bij het gemiddeld intelligente kind. Omdat deze kinderen naar buiten toe zo alert zijn, zie je dat het hoogbegaafde kind zich eerder en sneller ontwikkelt dan andere kinderen. Daarbij wordt aangenomen dat deze kinderen eerder gebruik kunnen maken van het bewuste denken, waardoor ze zich er eerder van bewust zijn dat ze bepaalde dingen nog niet kunnen.

Bij onderzoek van bijvoorbeeld de hersenen van Einstein is aangetoond dat de neuronen (zenuwcellen) veel meer uitlopers (dendrieten) hadden, zodat er ook veel meer verbindingen met andere zenuwcellen waren. Het ontstaan van die extra uitlopers is, naar men nu algemeen aanneemt, voornamelijk erfelijk bepaald.

WAT OUDERS EN VERZORGERS ZIEN:

- *alertheid*
- *behoefte aan prikkels*
- *hooggevoeligheid*

Een opmerking van veel ouders van hoogbegaafde kinderen over hun kind als baby is, dat het kindje meteen na de geboorte zo wakker om zich heen keek. De moeder aankeek, waarbij je het kind bijna zag denken: o, dat is ze dus, die stem ken ik. Of de arts die perplex was door de doordringende blik waarmee de pasgeborene hem observeerde, zodat hij geneigd was zich even voor te stellen.

Een ander veelgehoord kenmerk is de behoefte aan mentale prikkels. Als er te weinig prikkels zijn, kan de baby gaan huilen. Bij teveel aandacht kan het kind

weer gaan huilen, omdat het nog niet alles aankan. Verwarrend voor de ouders: heeft het kind buikkrampjes, wat is er toch aan de hand?

Verandering van omgeving (of uitzicht) kan ervoor zorgen dat het huilen stopt, soms is omdraaien in het bedje genoeg (ha, de rammelaar!). Dat kan betekenen tot om de twintig minuten omdraaien. Op deze manier is het ook duidelijk dat het geen krampjes waren die het kind lieten huilen. Al na een paar weken is het overdag wegleggen in een stil kamertje geen optie meer (behalve heel even bij overprikkelde baby's). Het op de arm nemen en rondlopen is ideaal, meedragen in een draagdoek of draagzak, maar ook op een veilige manier het kindje vanuit zijn stoeltje mee laten doen aan het gezinsleven is meestal prima.

Dit blijkt uit studies met baby's door dr. Hillary Hettinger Steiner en dr. Martha Carr.¹ Zij hebben een aantal onderzoeken gedaan waarbij ze naar twee dingen keken: gewenning en voorkeur voor iets nieuws. Sommige baby's bleken sneller te wennen aan nieuwe prikkels, ze keken sneller weg. Ook hadden ze een voorkeur voor onbekende nieuwe prikkels. Na acht jaar werd een IQ-test afgenomen. Hieruit bleek dat de kinderen die sneller wegkeken en een voorkeur hadden voor nieuwe prikkels hoogbegaafd waren.

De baby kan ook huilen door hooggevoeligheid, bijvoorbeeld voor merkjes in de kleertjes, plooitjes, bepaalde textielsoorten, geuren of geluiden. Ook kan hij overgevoelig zijn voor iets in de voeding. Dit is vast te stellen door de kleertjes te controleren en te kijken of het helpt als de voeding wordt aangepast.

KENMERKEN TOT ONGEVEER TWEEËNEENHALF JAAR

Jaren voor het kind naar de basisschool gaat, kun je dus ook bij zeer jonge kinderen al kenmerken van hoogbegaafdheid ontdekken. Hieronder volgt een aantal:

- alert, observeert meteen na de geboorte
- meteen oogcontact
- minder slaap nodig dan gemiddeld kind
- wil geprikkeld worden
- gevoelig voor geluiden, geuren, bepaalde substanties, smaken, huilt wanneer hij een van deze prikkels als onplezierig ervaart (hooggevoeligheid)²
- snelle motorische ontwikkeling
- is beweeglijk, tilt het hoofd op
- doet eerder geluiden na
- snel begrip voor gesproken taal
- duidelijke eigen wil
- gebruikt bij het leren praten meteen woorden van meerdere lettergrepen (vroeg) of praat meteen foutloos (laat) in gestructureerde zinnen
- vaak van de ene op de andere dag zindelijk (soms laat)
- legt vroeg relaties tussen oorzaak en gevolg

1 Steiner, H.H. & M. Carr (2003). 'Cognitive development in gifted children: Toward a more precise understanding of emerging differences in intelligence'. *Educational Psychology Review*. 215-246.

2 Kazimierz Dabrowski, *Positive Desintegration*, 1964, Little, Brown & Company.

Als een hoogbegaafd kind naar de crèche gaat, heeft het een visie op de buitenwereld die afwijkt van die van leeftijdsgenoten. Hun referentiekader wijkt af van het gemiddelde. Het gevaar dreigt dat het kind als een sociaal probleemgeval wordt gezien, want het past zich niet aan binnen de groep en kan erg eigenwijs zijn. Het kind zou in zijn eigenheid geaccepteerd moeten worden, zodat het een positief zelfbeeld kan ontwikkelen. Past het kind zich te veel aan dan kan een vroege vorm van onderpresteren ontstaan.

De motorische ontwikkeling kan versneld zijn, hoewel een deel van de kinderen pas iets doet als ze zeker weten dat ze het kunnen. Hetzelfde geldt voor de spraakontwikkeling: sommigen hebben na een jaar al een behoorlijke woordenschat, ze maken zinnen. Anderen wachten tot ze geen fouten maken en beginnen pas als ze een jaar of twee zijn te praten, maar dan wel in foutloze volzinnen. Dit laatste kan een eerste uiting van perfectionisme en (vaak het gevolg) faalangst zijn.

Als ze bijvoorbeeld zien hoe de buurman wegfietst, is dat niet te vergelijken met hun eigen gestuntel op een fietsje met zijwieltjes. Ze denken dat ze het niet kunnen en pogingen om hun kunsten te verbeteren leveren niet het gewenste resultaat. Waarom verder stuntelen? Ze proberen het later nog wel eens, want het kind ervaart het als falen dat het niet lukt.

Dit 'falen' is geen positief gevoel; je ervaart steeds dat je nog 'fouten' maakt. Als hoogbegaafde kinderen dit risico niet willen lopen lijken ze dus faalangstig, maar in wezen zijn ze al op jonge leeftijd perfectionistisch. Tot op zekere hoogte kan perfectionisme leiden tot goede resultaten, maar bij slimmeriken zie je juist dat het lemmerend gaat werken. Maak kinderen zich er dus van bewust dat fouten maken een functie heeft en dat het dus heel zinvol is om te leren via 'trial and error'.

KENMERKEN PEUTERS (TOT VIER JAAR)

Bij de hoogbegaafde peuter is er nog een aantal kenmerken aan toe te voegen. Ook hier geldt weer dat de peuter niet al deze kenmerken hoeft te bezitten om als hoogbegaafd aangemerkt te worden.

- heeft een grote taalvaardigheid met goede zinsopbouw, maakt taalgrapjes
- heeft een grote woordenschat en gebruikt moeilijke woorden en begrippen
- heeft een tomeloze energie en is ondernemend
- wil alles zelf doen
- heeft een grote belangstelling voor allerlei onderwerpen
- vraagt veel en vraagt door
- kan kleuren benoemen, tellen, herkent cijfers en letters en heeft getalbegrip
- kent veel begrippen en tegenstellingen (hoog-laag, links-rechts)
- heeft een goed geheugen
- begrijpt dubbele en driedubbele opdrachten en voert deze goed uit
- tekent veel details
- vertoont angsten die meer bij oudere kinderen passen
- houdt zich bezig levensbeschouwelijke zaken als de dood, de zin van het leven

BEGRIP

Wat de hoogbegaafde baby en peuter nodig heeft, is een stimulerende en uitdagende omgeving. Het is in de eerste jaren van het grootste belang dat de grenzeloze motivatie en creativiteit de ruimte krijgen. Wanneer ze te weinig worden gestimuleerd, worden in feite de grenzeloze capaciteiten onderdrukt. Het kind kan hierdoor gaan onderpresteren en zijn talenten niet meer ten volle benutten. Door te weinig uitdaging kan de peuter gaan afhaken op de crèche of peuterspeelzaal en hij kan ongewenst gedrag gaan vertonen.

Daarnaast is begrip nodig voor het feit dat het in de groep door zijn grote woordenschat soms niet kan communiceren met leeftijdsgenoten. De ontwikkelingsvoorsprong kan al vroeg leiden tot teleurstellingen in de sociale interactie, het andere kind is minder ver dan hij.

Besef dat het kind zich niet kan spiegelen aan gevoelens en gedrag van de andere kinderen - tenzij er meer hoogbegaafde kinderen in de groep zitten.

Eén van de belangrijkste voorwaarden voor welbevinden is dat je mag zijn wie je bent. Je herkend en erkend weten geeft een gevoel van veiligheid. Dat geldt voor de volwassen hoogbegaafde, maar zeker voor de kleuter met ontwikkelingsvoorsprong die zijn weg in de echte wereld nog moet zien te vinden.

4

Peuters op school!?

In de zorg voor en om hoogbegaafde kinderen is het heel lang zo geweest alsof hoogbegaafdheid alleen tussen het vierde en het achttiende levensjaar van een mens een punt van aandacht behoeft te zijn. De laatste jaren zien we een verandering waarbij er in toenemende mate aandacht is voor hoogbegaafde volwassenen. We hebben ontdekt dat hoogbegaafdheid niet overgaat. Maar wat we soms nog vergeten is dat een mens ook geboren wordt met die bijzondere talenten en dat het belangrijk is dat we deze talenten tijdig (h)erkennen. Een pleidooi dus voor een vroegtijdige herkenning van een ontwikkelingsvoorsprong, waar mogelijk wellicht al vóór het vierde levensjaar.

Een privé onderzoekje onder basisscholen verspreid door heel Nederland leidt tot de veronderstelling dat er inmiddels ongeveer 1400 scholen zijn die op enigerlei wijze beleid hebben geformuleerd ten aanzien van het omgaan met hoogbegaafde leerlingen. Dit beleid kan vastgelegd zijn in een beleidsplan hoogbegaafdheid of deel uitmaken van het algemene zorgplan. Uitgangspunt is in alle gevallen dat de Wet op het Basisonderwijs garandeert dat kinderen het recht hebben om een ononderbroken ontwikkeling te doorlopen. Met andere woorden, er is wettelijk vastgelegd dat we moeten zorgen dat alle kinderen in Nederland onderwijs krijgen dat bij hun past. Daarbij is ook vastgelegd dat we moeten streven naar de brede ontwikkeling van het kind, waarbij er evenwichtig aandacht is voor zowel de cognitieve, sociale, emotionele, creatieve en kunstzinnige als de motorische ontwikkeling van het kind. Kortom, het gaat in het onderwijs dus niet alleen om kennis maar ook om 'kennis'.

Onderzoek onder een groep scholen waarbij de zorg voor hoogbegaafde kinderen is vastgelegd maakt duidelijk dat ongeveer vijf procent van al deze scholen recentelijk te maken heeft gehad met een verzoek om vervroegde instroom. In vijftig procent van de gevallen (35 scholen) is dit verzoek direct afgewezen. In vijftientig procent van de gevallen heeft de school aangegeven een en ander in overweging te willen nemen en volgde in het vervoltraject alsnog een afwijzing van het verzoek. In de resterende vijftientig procent zijn ouders en school na zorgvuldige afweging met elkaar tot overeenstemming gekomen dat vervroegde instroom in groep 1 een goede mogelijkheid was. De gemiddelde leeftijd van deze kinderen was 3,5 jaar. Naar schatting komt het erop neer dat er verspreid over heel Nederland ongeveer achttien peuters tussen de 3 en 4 jaar voor het eerst naar school zijn gegaan.